

FİKİR · KÜLTÜR · TARİH · TOPLUM

MUKTESEBAT

SAVİ 1 · TEMMUZ 2026

Şehir neyi hatırlar, kim unutturur?

- ◆ Vakıf medeniyeti
- ◆ Sokak adları
- ◆ Enkaz Kaldırıldıktan Sonra
- ◆ Kurucu Niyet: Vakıf Medeniyeti ve...
- ◆ Levhaların Altında: Sokak Adlarını...
- ◆ Bir Çeşmenin Biyografisi

MÜKTESEBAT

AYLIK FİKİR VE KÜLTÜR DERGİSİ
SAYI 1 · TEMMUZ 2026

*Şehir taşın üstünde değil, hatırlayanın
zihninde durur.*

İçindekiler

4 Takdim: Bu Sayının İzleği

Yayın Kurulu

6 Enkaz Kaldırıldıktan Sonra

Neslihan Ağar · Şehir

10 Kurucu Niyet: Vakıf Medeniyeti ve Şehrin Sürekliliği

Feridun Taşan · Tarih

14 Levhaların Altında: Sokak Adlarının Hafızası

Zehra Ulucan · Tarih

17 Bir Çeşmenin Biyografisi

Kenan Boyacıoğlu · Şehir

19 Nostaljiye İtiraz — Hafıza da Seçicidir

Feride Aksungur · Şehir

22 Taş Plak

Cavit Onaran · Edebiyat

23 Geriye Kalan

Muhsin Develi · Şehir

26 **Kapı Numarası**

Nesrin Toygar · Edebiyat

27 **Bu Sayının Yazarları**

Portreler ve kısa tanıtlar

TAKDİM

Bu Sayının İzleği

YAYIN KURULU

Bu sayı, Temmuz 2026 döneminin eserleri arasından yayın kurulunun seçimiyle derlendi. Seçkideki her metin derginin değeriendirme aşamalarından geçerek bu sayıya girdi; iyi okumalar dileriz.

ŞEHİR

Enkaz Kaldırıldıktan Sonra

Taşlıbayır'ın yıkımı üç hafta sürdü; unutulması yıllar alacak. Yıkılan bir mahalle, şehrin nasıl hatırladığını ve nasıl unutturulduğunu aynı anda gösterir.

YAZAN: NESLİHAN AĞAR

Taşlıbayır'ın yıkımı üç hafta sürdü. Mahalle kendini yüz yılda kurmuştu; taş taş, kapı kapı, ölü ölü. Aradaki orantısızlık, meselenin özünü baştan ele veriyor: Kurmak ile yıkmak aynı fiilin iki yönü değildir. Kurmak, zamanla yapılan bir iştir; yıkmak, zamana rağmen yapılan. İş makinesinin kepçesi bir cumbaya değdiğinde, yalnızca ahşabı ve kireci değil, o cumbadan sarkarak sokağı gözetlemiş bütün ömürleri de kaldırıp molozun içine bırakır. Moloz kamyonları şehirden çıkarken arkalarında toz bırakır; tozun içinde, kimsenin tutanağa geçirmediği bir tarih vardır.

Yıkımdan altı ay sonra Taşlıbayır'a gittim. Gitmek fiili bile artık şüpheli; çünkü gidilecek yer ortada yoktu. Düzlenmiş, çevrilmiş, tabelalanmış bir arazi vardı: üzerinde proje görselleri, gülümseyen aileler, havuz mavisi. Ayaklarımın altındaki toprağın bir zamanlar sokak olduğunu bilmesem, herhangi bir şantiye sahasından ayıramazdım. Fakat biliyordum; ve bilmek, zemini değiştiriyordu. Aynı toprak, bilenle bilmeyene iki ayrı yer olarak görünüyordu. Şehir hafızası dediğimiz şeyin ilk dersi budur: Hafıza mekânda değil, mekânla insan arasındaki bağda durur. Bağ koptuğunda mekân susmaz; sadece artık kimse onun dilini konuşmuyordur.

Yıkımın İki Hızı

Her yıkımın iki hızı vardır. Birincisi görünen hızdır: kepçenin, kamyonun, hafriyatın hızı. Bu hız gürültülüdür, fotoğraflanır, haber olur, itiraz toplar. İkincisi görünmeyen hızdır: dağılan komşuluğun, seyrelen telefonların, artık uğranmayan bakkalın, bir daha kurulamayan bayram sofrasının hızı. Bu ikincisi sessizdir ve asıl yıkım odur. Bina yeniden yapılabilir; aynı komşular, aynı sıra ve aynı hikâyelerle bir daha bir araya gelemeyiz. Taşlıbayırlılar şehrin dört yanına dağıldılar; kimisi uzak bir toplu konutta, kimisi kira çilesinde, kimisi memlekete dönüştü. Mahalle, coğrafya olmaktan çıkıp telefon rehberinde bir isim kümesine dönüştü.

Bu dağılmanın hafızayla ilgisi şurada: Ortak hatıra, tekrarlar yaşar. Bir hikâye anlatıldıkça hatıradır; anlatılacak meclis kalmayınca önce ayrıntılarını, sonra kendisini kaybeder. Mahalle, hikâyelerin her gün yeniden anlatıldığı bir tekrar düzeniydi. Kahvenin önünde, çeşmenin başında, kapı eşiğinde aynı vakalar, aynı ölümler, aynı kavgalar ve aynı iyilikler döne döne anlatılır; her anlatışta cila, her dinleyişte tasdik alırdı. Yıkım, binalardan önce bu tekrar düzenini yıktı. Şimdi Taşlıbayır'ın hikâyeleri, birbirini artık göremeyen insanların zihinlerinde, tekrarsız kaldıkları için günden güne incelen birer iplik gibi duruyor.

Bir mahalle yıkıldığında asıl kaybolan binalar değil, o binaların insanlara birbirini öğrettiği yollardır.

Bunu bana, mahallenin son sakinlerinden yaşlı bir kadın, yıkımdan önceki hafta söylemişti; kelimeleri belki tam böyle değildi ama kastı buydu. Evini değil, evinin penceresinden görünenleri kaybetmekten korkuyordu. Pencere, kırk yıldır aynı manzaraya açılıyordu: karşı evin sardunyalı, köşedeki dut, dutun altında beklenen okul dönüşleri. Kadının hafızası bu manzaraya yaslanmıştı; her sabah perdeyi açmak, kendi hayatının fihristini yeniden okumaktı. Yeni taşındığı sitede pencere daha büyük, manzara daha ferahmış. Ama fihrist boş; okuyacak bir şey yok.

Şehir Neyle Hatırlar

Şehrin hatırlama araçları, sandığımızdan hem daha çok hem daha kırılığandır. En görüneni anıttır; fakat anıt, hafızanın en az güvenilir biçimidir, çünkü ısmarlamadır: Ne hatırlanacağına birileri karar vermiş, taşta kazımış, işi bitirmiştir. Anıtın önünden her gün geçen, onu bir süre sonra görmez olur. Şehrin asıl hafızası, hatırlatmak için dikilmemiş şeylerde birikir: eğri bir sokağın eğriliğinde — çünkü o eğrilik, çoktan kurumuş bir derenin yatağıdır; bir duvarın içindeki devşirme taşta — çünkü o taş, daha eski bir yapının tek kalıntısıdır; bir bakkalın adında, bir durağın halk ağzındaki isminde, bir bahçe duvarının üstünden sarkan asmada. Bunların hiçbirisi hatıra olsun diye yapılmamıştır; hepsi, işini görürken yanlışlıkla tarih taşır. Belki de en sahici hafıza budur: kasıtsız olan.

Taşlıbayır'da bu kasıtsız arşivin envanteri hiç çıkarılmadı. Yıkım kararının ekindeki raporlar zemin etüdünden, yapı stokundan, riskten söz ediyordu; haklı gerekçeler olabilir, o ayrı bir tartışma. Fakat raporların hiçbirinde mahallenin bildiği şeylerin listesi yoktu: hangi evin avlusundan geçince yolun kısaldığı, hangi duvar dibinin rüzgâr tutmadığı, cenazenin hangi güzergâhtan kaldırıldığı, çocukların hangi köşeyi kale saydığı. Bu bilgi türünün adı yok; tapuya, projeye, hiçbir veri tabanına işlenemiyor. Sadece yaşayarak öğreniliyor ve mahalleyle birlikte ölüyor. Şehircilik dilinde buna karşılık gelen bir sütun bulunmadığı için, kayıp da hiçbir bilançoğa girmiyor. Kaydedilemeyen kayıp, hesap sorulamayan kayıptır.

Buna karşılık şehrin bir de resmî hatırlama tarzı var; yıkımdan sonra devreye girer. Yeni sitenin sokaklarına eski mahalleyi çağrıştıran adlar verilir: Dut Ağacı Sokağı, Eski Çeşme Caddesi. Satış ofisinin duvarına, mahallenin eski fotoğraflarından yapılmış zevkli bir kolaj asılır. Bu, hafızanın ağırlanması değil, uğurlanmasıdır: Geçmiş, artık kimseye itiraz hakkı vermeyecek bir dekor inceliğine indirgenir. Hatırlamanın bu türü unutmamanın hizmetindedir; acıyı görüntüyle ödeyip borcu kapatır. Oysa gerçek hatırlama borcu kapatmaz, tam tersine borcu tanır: Burada bir hayat vardı, kesintiye uğradı ve bu kesintinin sorumluları, tarafları, bedeli var. Fotoğraf kolajı sorumluluk üretmez; süs üretir.

Boşluğun Tapusu

Yıkımdan sonra en zor soru şudur: Boşluk kime aittir? Hukuk bu soruya parselle cevap verir; arazinin maliki bellidir. Ama boşluğun bir de manevi tapusu vardır ve o tapu dağınıktır: gidenlerde, ölülerde, hatırlayanlardadır. Taşlıbayır'ın eski sakinlerinden bazıları, ara sıra sahayı çevreleyen paravanın önüne gelip duruyorlar; bekçiler artık tanıyor, karışmıyor. Ne yaptıklarını sordum bir keresinde; içlerinden biri, evinin yerini paravan üzerinden hesapladığını söyledi: şu direğin hizası, şu ağacın gerisi. Boş arazide görünmez bir kadastro tutuyorlar; kepçenin sildiğini, göz kararıyla yeniden çiziyorlar. Bu çizim hiçbir kurumda geçerli değil. Fakat şehir hafızası tam da böyle tutunur: geçersiz, resmîyetsiz, inatçı.

İnat, burada anahtar kelime. Çünkü şehrin hatırlaması, sonunda bir irade meselesidir. Taş kendi başına hatırlamaz; taşın bakan ve taşın gördüklerini soran biri gerekir. Bu yüzden hafıza, korunacak bir stok değil, sürdürülecek bir fiildir. Sözlü tarih kayıtları, mahalle arşivleri, eski fotoğrafların toplanması elbette kıymetli; ama bunlar fiilin yerine geçmez, olsa olsa fiile malzeme taşır. Fiilin kendisi, yaşayanların kaybı adlandırmayı sürdürmesidir: Burası boş arsa değil, burası Taşlıbayır'dı, demek. Adlandırma sürdürükçe boşluk anlam taşır; adlandırma bitince boşluk, sadece imar beklentisi olur.

Yeni bloklar önümüzdeki yıl teslim edilecekmiş. İçlerine başka hayatlar taşınacak, o hayatlar da zamanla kendi hatıralarını biriktirecek; buna itirazım yok, şehir böyle yaşar. Katmanlaşmanın kendisi sorun değil; sorun, katmanlar arasındaki bağın koparılması, her yeni katmanın bir öncekini yok sayarak başlamasıdır. Sağlıklı şehir, üstteki katmanın alttakini bildiği şehirdir; hasta şehir, her kuşağın kendini ilk kuşak sandığı. Taşlıbayır'ın yeni sakinlerine kimse eski mahalleyi anlatmayacaksa, onlar da bir gün kendi yıkımlarını aynı sessizlikte karşılayacaklar. Unutmayı öğrenmiş şehir, unutulmayı da kabullenmiş demektir.

Enkaz kaldırıldı; kelimenin tekniği bu. Ama enkaz hiçbir zaman tam kaldırılamaz. Bir kısmı hafriyat sahalarına döküldü, bir kısmı dolgu oldu, deniz kıyısında bir yerde zemin diye üstüne basılıyor. Bir kısmı da insanlarda kaldı: bir kapı tokmağını söküp götüren adamda, çinisini saklayamadığına yanan kadında, rüyasında hâlâ eski sokaktan eve dönen çocukta. Şehir, resmî kayıtların dışında, işte bu dağınık emanetlerle hatırlıyor. Yazının başındaki soruya dönersek: Taşlıbayır'dan geriye ne kaldı? Görünürde hiçbir şey; gerçekte, taşıyanı oldukça yaşayacak bir yük. O yükü taşımak, şehirde yaşamanın bedeli değil; şehirli olmanın ta kendisidir.

Kurucu Niyet: Vakıf Medeniyeti ve Şehrin Sürekliliği

Vakıf, bir hayır kurumundan önce bir zaman teknolojisiydi: Şehri, kurucularının ömründen uzun yaşatmak için icat edilmiş bir süreklilik sözleşmesi.

YAZAN: FERİDUN TAŞAN

Eski şehirlerimize bugün hayranlıkla baktığımız şeylerin — külliyelerin, çeşmelerin, bedestenlerin, köprülerin — ortak bir hukuki zemini vardı ve o zemin taş değil, niyetti. Vakıf, en yalın tarifiyle, bir mülkün özel tasarruftan çıkarılıp bir hayır amacına ebediyen bağlanmasıdır. Fakat bu tarif, kurumun asıl marifetini gizler. Vakfın asıl marifeti, insan ömrü ile şehir ömrü arasındaki uçurumu kapatmasıdır. İnsan en fazla seksen yıl yaşar; bir çeşmenin su yolu, bakılırsa, sekiz yüz yıl akabilir. Bu ikisi arasında köprü kuracak bir düzen olmadıkça her kuşak sıfırdan başlar, her ölümle bir hizmet kesilir. Vakıf, tam bu kesintiye karşı geliştirilmiş bir tedbirdi: Kurucunun iradesini, kurucu öldükten sonra da yürürlükte tutan bir mekanizma.

Taşa Bağlanan Niyet

Vakfiye denen belge, bu iradenin metnidir ve dikkatle okunduğunda bir hayır senedinden çok bir işletme planına benzer. Vâkîf, yani kurucu, önce hayratını sayar: çeşme, mektep, imaret, kütüphane. Sonra akarını gösterir: Bu hizmetlerin masrafını karşılayacak dükkânlar, hanlar, bahçeler, değirmenler. Ardından şartlarını sıralar: Suyolcuya yılda şu kadar verile, muallim şu vasıfta ola, kitaplar dışarı çıkarılmaya, artan para ile şu onarım yapıla. En sonda da tevliyeti, yani yönetimi kime bırakacağını belirler ve metni, şartları bozacaklara yönelik ağır bir bedduayla mühürler. Burada zarif olan şudur: Kurucu, hayrın kendisini değil, hayrın sürmesini vakfetmektedir. Çeşme yapmak bir günlük cömertliktir; çeşmenin iki asır akmasını finanse etmek, zamana yayılmış bir akıldır.

Bu akıl, şehri parça parça değil, dokuma gibi örerd. Büyük bir külliye kurulduğunda etrafında yalnız cami değil, medrese, imaret, hamam, çarşı da yükselir; çarşının kirası külliye besler, külliye mahalleyi çeker, mahalle çarşyı yaşatırdı. Şehrin büyümesi böylece kendi bakımını içeren bir düzen içinde gerçekleşirdi. Bugünün diliyle söylersek vakıf, yapım maliyetiyle birlikte işletme ve bakım maliyetini de baştan taahhüt eden bir modeldi. Modern şehirciliğin hâlâ çözemediği soru — yapılan şeyin yirmi yıl sonra kimin tarafından, hangi parayla ayakta tutulacağı sorusu — vakfiyelerin daha ilk sayfasında cevaplanırdı. Suyolcusu olmayan çeşme yapılmaz; yapılmışsa, o çeşme daha kurulurken yıkılmaya başlamış demektir.

Vakfın şehir hafızasıyla ilişkisi de buradan doğar. Vakfedilen mülk, alınıp satılamaz, miras yoluyla parçalanamaz; hukuken dondurulmuştur. Bu donma, şehir dokusunda bir çıpa etkisi yapar. Etrafındaki her şey el değiştirirken vakıf eseri yerinde kalır; mahalle onun etrafında döner, adını ondan alır, yolunu ona göre çizer. Yüzyıllar sonra o semtte oturan biri, farkında olmasa da, bir vakfiyenin çizdiği plan içinde yaşamaktadır. Kuruluş iradesi, taş ve güzergâh olarak günlük hayata karışmıştır. Hafızanın en dayanıklı biçimi belki de budur: hatırlanmaya bile ihtiyaç duymadan işlemeye devam eden geçmiş.

Sürekliliğin Sözleşmesi

Vakfı bir sözleşme olarak okursak, taraflarından biri henüz doğmamış olanlardır. Vâkıf, malını yalnız çağdaşlarına değil, adlarını hiçbir zaman bilemeyeceği kuşaklara bağlar. Bu, hukuk tekniği açısından tuhaf, ahlak açısından olağanüstü bir durumdur: Karşı tarafı mevcut olmayan bir sözleşme. Onu ayakta tutan şey, kurucunun dindarlığı kadar, toplumun bu tür taahhütleri ciddiye alan genel ikliminde aranmalıdır. Vakfa el uzatmanın hem günah hem ayıp hem suç sayıldığı bir düzende, ölülerin iradesi diriler üzerinde meşru bir otorite olarak yaşardı. Şehrin sürekliliği dediğimiz şey, işte bu otoritenin mekâna yansımasıdır: Geçmişin, bugüne söz geçirebilmesi.

Elbette tabloyu güzellemeden bakmak gerekir. Vakıf düzeni de yozlaşmalar yaşadı: Mütevellilerin geliri zimmetine geçirdiği, akarların bakımsızlıktan çürüdüğü, aile vakıflarının hayır perdesi altında servet koruma aracına dönüştüğü dönemler oldu. Kurum, kendi hastalıklarını da üretti ve son yüzyıllarında ağır bir idari keşmekeşe gömüldü. Fakat yozlaşma, fikrin değersizliğini değil, her fikir gibi onun da bakıma muhtaç olduğunu gösterir. Asıl kırılma, modernleşme sürecinde vakıf mülklerinin büyük ölçüde merkezî idarelere devri ve tasfiyesiyle geldi. Akar ile hayrat arasındaki bağ koptu; çeşmeyi besleyen dükkân başka ele geçince çeşme sahipsiz kaldı. Bugün şehirlerimizde susuz duran binlerce tarihî çeşme, birer mimarlık sorunu değil, kopmuş birer sözleşmenin enkazıdır.

Bu kopuşun bedelini şehir, süreklilik kaybı olarak ödedi. Vakfın çekildiği boşluğu dolduran modern yapı — merkezî bütçe, yerel yönetim, dönemsel projeler — doğası gereği kısa soluklarla çalışır: seçim dönemi, bütçe yılı, proje takvimi. Beş yıllık ufukla yönetilen şehirde iki yüz yıllık dertler sahipsizdir. Restore edilen esere işletme geliri bağlanmaz; açılışı yapılan yapının yirmi yıl sonrası kimsenin sorumluluğunda değildir. Vakıf medeniyetinden devralınacak asıl miras, kubbe ve kemer estetiği değil, tam bu noktadaki zihniyettir: Hiçbir hizmeti, sürekliliği finanse edilmeden kurulmuş sayma. Bir şehir eseri, bakım planı ve bakım geliriyle birlikte doğmalıdır; yoksa doğmamıştır, sadece açılışı yapılmıştır.

Sonunda mesele dönüp dolaşıp bir zaman tasavvuruna dayanıyor. Vakıf kuran insan, kendi ömrünü bir zincirin halkası olarak görüyordu: Devraldı, ekledi, devretti. Şehri de aynı gözle okuyordu: bitmiş bir mülk değil, sürdürülen bir emanet. Biz ise şehirle ilişkimizi giderek tüketici sıfatıyla kuruyoruz; kullanıyor, eskitiyor, yenisini istiyoruz. Oysa şehrin bize sorduğu soru vakfiyelerdekiyle aynıdır ve hâlâ cevap beklemektedir: Senden sonrasını kim, neyle bakacak? Bu soruya kişisel hayırseverlikle değil, kurumsal akılla cevap verebildiğimiz gün, vakıf medeniyetinin mirasçısı olduğumuzu söylemeye hak kazanırız. O güne kadar, susuz çeşmelerin önünde fotoğraf çektiren turistleriz; kendi şehrimizin turistleri.

TARİH

Levhaların Altında: Sokak Adlarının Hafızası

Sokak adları şehrin en ucuz arşividir: Kurumuş dereleri, kapanmış zanaatları, silinmiş insanları levha levha saklar — biri okuyana kadar.

YAZAN: ZEHRA ULUCAN

Bir şehri hiç kazı yapmadan kazmanın yolu vardır: sokak adlarını okumak. Değirmendere Caddesi'nde ne değirmen kalmıştır ne dere; Çınaraltı Sokağı'nın çınarı çoktan kesilmiş, Yağhane Yokuşu'nun yağhanesi apartmana dönmüştür. Ama adlar yerinde durur. Adbilimin şehir tarihçisine sunduğu ilk ders budur: Ad, adlandırdığı şeyden uzun yaşar. Nesne gider, kelime kalır; kelime de bir fosil gibi, içinde kaybolmuş bir hayatın kalıbını taşır. Sokak levhaları bu yüzden şehrin en ucuz ve en az okunan arşividir; herkesin gözü önünde asılı durur ve neredeyse kimse onlara soru sormaz.

Ad Veren Şehir

Eski şehir, adlarını yukarıdan almazdı; aşağıdan üretirdi. Bir sokak, en görünür özelliğiyle anılırdı: çeşmesiyle, fırınıyla, servisiyle, çamuruyla. Zanaat bölgeleri adlarını doğrudan işten alırdı: Kazancılar, Mumcular, Semerciler, Tabaklar. Kişi adları da kendiliğinden yerleşirdi; ama bunlar çoğu zaman iktidar sahipleri değil, mahallenin kendi ölçeğindeki hatırlı insanlarıydı: bir imam, bir ebe, bir hayır sahibi, kimi zaman sadece köşedeki evin sahibi. Bu adlandırma düzeninin güzelliği, haritanın toplumsal hayatın tortusu olmasıydı. Ad, karar verilmez; birikirdi. Kimse toplanıp şu sokağa Kuyulu diyelim dememişti; kuyu oradaydı, insanlar kuyudan söz ede ede sokak Kuyulu olmuştu. Bu tür adlar birer küçük tutanaktır: Burada bir kuyu vardı, buradan tabaklar geçirdi, burada mum kokardı.

Modern devlet, şehre bu dağınık adlandırma düzenini fazla başıboş bularak girdi. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren adres, vergi, asayiş ve posta için sokakların tek tek adlandırılıp numaralandırılması gerekti; ad, hayatın tortusu olmaktan çıkıp idarenin aracı olmaya başladı. Asıl büyük dalga ise adların siyasete açılmasıydı. Her dönem, kendi değerler listesini haritaya işlemek istedi: zaferler, kavramlar, tarihler, büyük adamlar. Sokak adı vermek, sembolik fetihlerin en ucuzudur; bir gecede karar alınır, bir günde levha değişir. Böylece şehirlerimizin haritaları, üst üste yazılmış siyasi metinlere döndü. Aynı sokak, yarım yüzyılda üç ad değiştirebildi; her yeni ad, bir öncekini yalnız levhadan değil, resmî hafızadan da kazıdı.

Levha ile Dil Arasında

Fakat resmî hafıza, hafızanın tamamı değildir. Adbilimcilerin sahada hep karşılaştığı bir olgu vardır: Halk, levhaya her zaman itaat etmez. Sokağın resmî adı başkadır, mahallelinin ağızındaki adı başka. Tapuda ve navigasyonda yeni ad geçerlidir; ama tarif isteyen yabancıya eski adla yol anlatılır, dolmuşçu eski adla bağırır, esnaf tabelasına eski adı yazar. Bu ikilik, bir cehalet değil, bir tercihtir; dilin, kendisine sorulmadan yapılan değişikliğe sessiz direnişidir. Ad değişikliği kâğıt üzerinde bir imza işidir; dilde ise bir kuşak işidir. Yeni ad ancak eski adı bilenler öldüğünde tam yürürlüğe girer. Bu yüzden her ad değişikliği, aslında bir bekleme kararıdır: İdare, halkın unutmamasını beklemeye yatar.

Sokak adlarının hafıza değeri, tam bu çatışma noktasında görünür olur. Ad, masum bir etiket olsaydı değiştirilmesi kimseyi rahatsız etmezdi. Rahatsız ediyor; çünkü herkes sezgisel olarak bilir ki ada dokunan, hatıraya dokunmaktadır. Bir sokağın adının silinmesi, o adla anılan hayatın da kayıttan düşürülmesidir. Bunun tersi de doğrudur ve daha az konuşulur: Eski adların korunması kendi başına bir hatırlama değildir. Çınarsız Çınaraltı, kimse sormadıkça boş bir güzellemedir. Adın hafıza olabilmesi için soruyla buluşması gerekir: Buradaki yağhane neydi, kimindi, ne zaman ve neden kapandı? Ad, cevabın kendisi değil, sorunun çengelidir.

Ne yapmalı sorusunun cevabı gösterişsiz: Şehirlerin ad envanterleri çıkarılmalı; her sokağın bilinen bütün eski adları, değişiklik tarihleri ve gerekçeleriyle kayda geçirilmeli; bu bilgi meraklısına açık olmalı. Ad değişikliği zorunlu olduğunda eski ad küçük bir alt satırla levhada yaşatılabilir; bazı şehirlerin denediği bu iki satırlı levha, ucuz ve etkili bir hafıza aracıdır. Ama asıl iş yine okura düşer. Sokak adı, kendisine soru soran biri çıkana kadar uyuyan bir belgedir. Oturduğunuz sokağın adının nereden geldiğini bilmiyorsanız, o sokakta henüz tam oturmuyorsunuz demektir; adresiniz orasıdır, fakat hafızanız daha taşınmamıştır. Levhaya bir kez soruyla bakan içinse şehir değişir: Her köşe başı, yarım bırakılmış bir cümleye döner ve yürümek, okumanın bir türü olur.

Bir Çeşmenin Biyografisi

Hafize Hatun Çeşmesi iki asır aktı, elli yıl sustu, en sonunda süs oldu. Bir köşe taşının ömründen, koca bir şehrin su ile imtihanı okunuyor.

YAZAN: KENAN BOYACIOĞLU

Kitabesine göre 1211 senesinde, yani miladi 1796'da yapılmış. Baninin adı Hafize Hatun; hakkında bildiğimiz her şey o dört satırlık kitabede: bir kadı ailesinin kızı olduğu, çeşmeyi annesinin ruhu için yaptırdığı ve gelip geçenden bir Fatiha beklediği. Mermeri devrine göre gösterişsiz, aynası sade, iki yanında birer servi kabartması. Şehrin sırtındaki su yolundan pay almış; künkler mahalleyi dolaşıp bu köşede lüleye bağlanmış. İki yüz yıl önce bir sabah, muhtemelen küçük bir dua töreniyle, su ilk kez akmış.

Ondan sonraki yüz yılı boyunca çeşme, mahallenin saati ve meclisi oldu. Sabah namazından önce ilk teneke ses onun başında çınlar, akşamları kadınların günü onun yalağı çevresinde devredilirdi. Kızlar orada görülür, kavgalar orada büyür ve orada barışılırdı. Suyu tatlıymış; iki mahalle öteden testiyle gelenler olurmuş. Bunları yazılı kaynaktan değil, doksanına merdiven dayamış bir teyzenin annesinden dinlediklerinden biliyoruz; çeşmelerin tarihi çoğu zaman böyle, ikinci elden akar.

Yirminci yüzyıl, çeşmeye iki darbeye geldi. Önce şebeke suyu evlere girdi; musluk, çeşmenin işini elinden aldı. Sokağa su almaya çıkmak önce yoksulluk alameti, sonra tuhafılık sayıldı. Ardından su yolunun kendisi koptu: üst mahallede temel kazan bir apartman, iki yüz yıllık künkü bilmeden kesti; kimse de bağlamaya uğraşmadı, çünkü artık kimin görevi olduğu belirsizdi. Vakfın akarı çoktan dağılmış, suyolcusu tarihe karışmıştı. Çeşme 1960'ların ortasında sustu. Susan çeşme hızla düşer: Önce bronz lülesi söküldü, sonra yalağı harç teknesi yapıldı, kitabenin üstünü siyasi yazılar ve ilan tabakaları örttü. Bir ara önüne trafo konduğundan, yoldan görünmez bile oldu.

Yıkılmaktan onu bir yol genişletmesi kurtardı; garip ama böyle. Köşe istimlake girince çeşmenin tescilli olduğu anlaşıldı, proje revize edildi, trafo taşındı ve 2000'lerde bir restorasyon gördü. Mermer temizlendi, kitabe okunur hale geldi, lülenin yerine pirinç bir yenisi takıldı. Yalnız bir şey eksikti: su. Bağlanacağı hat, karşılanacak faturası, üstlenecek kurumu bir türlü denk gelmedi. Bugün çeşme tertemiz duruyor; önünde küçük bir tabela, üstünde adı ve tarihi. Turist fotoğraflıyor, gelin arabası önünde duruyor. Kuru bir çeşme, ne kadar bakımlı olursa olsun, cümlemin yüklemi çıkarılmış halidir; bütün kelimeler yerinde, ama söylenen şey yok.

Yine de bu biyografiyi bir hüsrân hikâyesi olarak bitirmek istemiyorum. Hafize Hatun Çeşmesi, susmuş haliyle bile mahallenin en eski canlı belgesi: Kitabesi bir kadının adını iki asırdır taşıyor; kabartmasındaki serviler, artık kesilmiş bir servi kültürünün tanığı; köşesindeki hafif çukurluk, yüz binlerce testinin bıraktığı aşınma. Ve geçen bahar mahalle derneği, belediyeye bir dilekçe verdi: çeşmeye yeniden su bağlanması için. Sonuç henüz yok; ama dilekçenin kendisi bir işaret. Bir nesneye dair talep sürdükçe o nesne ölmüş sayılmaz. Çeşmenin biyografisi, bu yüzden, şimdilik açık uçlu: İki asır aktı, yarım asır sustu; üçüncü faslını, önünden geçenlerin kayıtsızlığı ya da ısrarı yazacak.

ŞEHİR

Nostaljiye İtiraz — Hafıza da Seçicidir

Kaybolan şehre yakılan ağıt sanıldığı kadar masum değil: özlem, geçmişi hatırlamaktan çok bugünden kaçmanın en zarif biçimi olabilir.

YAZAN: FERİDE AKSUNGUR

Bu sayının sayfalarına sinen özlem diline itiraz ediyorum; kaybolmuş şehre yakılan ağıt, sanıldığı kadar masum değil. Yıkılan ahşap eve, susan çeşmeye, dağılan mahalleye duyulan hüznün ilk bakışta bir vefa borcu gibi görünüyor; oysa yakından bakınca karşımıza titizlikle kurulmuş bir sahne çıkıyor. Hafıza geçmişin sadık kâtibi değildir; o da seçer, ayıklar, budar ve budarken kendine bir hikâyeye kurar. Nostalji, bu seçiciliğin en örgütlü, en cilalı hâlidir. Geçmişten hazır bir şehir devralmıyoruz; geçmişten seçtiğimiz parçalarla bugün yeni bir şehir kuruyor, sonra bu inşaatı hatıra diye seviyoruz. İtirazım hatırlamaya değil; hatırlama kılığına girmiş bu kuruculuğun kendini masum sanmasına ve bu masumiyeti hepimizden onay bekleyerek sürdürmesine.

Hafızanın nasıl çalıştığına dair bildiklerimiz bile bu tabloyu bozmaya yeter. Hatırlamak, bir arşivden dosya çekmek değildir; her hatırlayış sahneyi bugünün ihtiyaçlarına göre yeniden kurar. Aynı evde büyümüş üç kardeşi dinleyin: aynı taşınma günü üç ayrı hikâyedir; tarih değişir, odaların sırası değişir, o gün kimin ağladığı değişir. Kimse yalan söylemez, herkes yalnızca hatırlar. Tek bir kişinin hafızası böyleyken, koskoca bir şehrin ortak hafızası diye önümüze konan anlatının pürüzsüzlüğü insanı düşündürmelidir. Pürüzsüzlük doğanın değil, kurgunun alametidir; geçmiş, bu kadar derli toplu olamayacak kadar kalabalık, gürültülü ve çelişkiliydi.

Neyi hatırladığımıza bakalım. Komşunun kapıya bıraktığı sahanı, akşam serinliğinde sokağa taşan sesleri, tramvayın nazlı gıcirtısını. Peki neyi hatırlamadığımıza? Aynı mahallenin çeşmesinden taşınan suyun kadın sırtındaki ağırlığını, bodrum katların rutubetini, salgın yıllarının kapı kapı dolaşan korkusunu, o övülen sıcak komşuluğun dışına itilenlerin adlarını. Eski fotoğrafın güzelliği biraz da fotoğrafçının seçtiği karededir; çerçevenin dışında kalanlar, çerçevenin içindekiler kadar o şehirdi. Özlem dili bu dışarıda kalanları bir kez daha dışarıda bırakır; geçmişin mağduru, böylece hatıranın da mağduru olur. Bir şehri gerçekten hatırlamak, karenin dışını da hatırlamayı göze almaktır ve bu, hüznlenmekten çok daha zahmetli bir iştir.

Nostaljinin işleyişine de bakmak gerekir. Nostalji, geçmişi hatırlamaktan çok, geçmişi kullanarak bugünden şikâyet etmenin sorumluluk istemeyen biçimidir. "Eskiden komşuluk vardı" cümlesi, bugün karşı dairede oturanın adını öğrenme zahmetine girmemiş biri tarafından da söylenebilir; hatta en çok onun işine yarar. Geçmiş burada bir ölçüt değil, bir mazerettir: Madem güzel olan geçip gitmiştir, bugüne dair yapılacak bir şey de kalmamıştır. Böylece özlem, eylemsizliğin en zarif kılıfı hâline gelir. Şehri dert edinmek yerine şehrin fotoğrafını dert ediniriz; fotoğraf itiraz etmez, soru sormaz, kira istemez, kapımızı çalmaz.

Kimin şehri, kimin hatırası

Hafızanın seçiciliği yalnız zamanla ilgili değildir; sınıfla, cinsiyetle, mahalleyle de ilgilidir. Konakta büyüyen konağı hatırlar, bodrumda büyüyen rutubeti. "Kaybettiğimiz şehir" diye söze başlayan her metne aynı soruyu sormak gerekir: Kimin şehri? O ferah avlulu evlerin hizmetini kimler görüyordu; o ağır kapıların ardına kimler hiçbir zaman alınmadı? Ortak hafıza diye sunulan şey çoğu zaman, sesini kayda geçirebilmiş olanların hafızasıdır; ötekiler arşive değil, olsa olsa istatistiğe girer. Bu yüzden geçmişe övgü, farkında olmadan bir zamanki eşitsizliğin de övgüsüne dönüşebilir. Hatırlarken adil olmak, en az yaşarken adil olmak kadar güçtür.

| Geçmişi güzelleştiren geçmişin kendisi değil, bugünün yorgunluğudur.

Üstelik bu yorgunluğun alıcısı hazırdır. Nostalji çoktan bir sektördür: Eski şehir gravürleri çoğaltılır, retro mahalle kahveleri açılır, yıkımdan kurtulmuş üç sokak turistik bir sahneye çevrilir. Yitirilen şey, yitirilişinin hikâyesiyle birlikte satışa çıkar. Burada asıl acı olan ticaretin kendisi değil, ticaretin ele verdiği gerçektir: Özlemimiz, yaşamak istediğimiz bir hayata değil, seyretmek istediğimiz bir dekora yöneliktir. Taş plağı gerçekten dinlemekle plağın kapağını duvara asmak arasındaki fark neyse, hatırlamakla nostalji arasındaki fark da odur. Biri emek ister; öteki yalnızca duvarda boş bir çivi.

Aynı dekorculuk, şehirlerin yenileme projelerinde de karşımıza çıkar. Yıkılıp "aslına uygun" yeniden yapılan cepheler, cilalanıp içi boşaltılan hanlar, geçmişin kendisini değil geçmişin makyajını korur. Kopya, aslının yerini tutmaz; ama daha tehlikelisi, kopyanın aslını unutturmasıdır. Yeni yapılmış bir "eski sokak", gerçek eskinin sorulmasını gereksizleştirir; herkes fotoğrafını çekip evine döner. Nostalji burada koruma gibi görünen bir silme işlemine dönüşür: Görüntü kalır, soru gider.

Bütün bunlardan hafızasızlığı savunduğum sonucu çıkarılmasın; itirazım unutmaya bir davet değil. Şehirlerin yağmasına, yıkımın hoyratlığına karşı hafıza elbette bir dirençtir ve bu sayıdaki emeklerin çoğu bu direnci taşıyor. Ayırt etmeye çalıştığım şey şu: Hatırlamak bir emektir; belgeye bakmayı, tanığı dinlemeyi, çelişkiye tahammül etmeyi, kendi payımıza düşen utancı kabul etmeyi gerektirir. Nostalji ise bir konfordur; geçmiş, bizi rahatsız eden kısımlarından arındırıp ısıtılmış bir oda gibi önümüze sürer. İlki bizi bugüne karşı sorumlu kılar; ikincisi bugünden azat eder. Bir dergi sayısının işi, okurunu azat etmek değil, sorumlu kılmak olmalıdır.

Şehre borcumuz ağıt değil, tanıklıktır. Geçmişin şehri kendini savunamaz; ama bugünün şehri hâlâ konuşuyor: Yerinden edilen kiracı, kapanan son dükkân, gölgesi satılan son ağaç bugün cevap bekliyor. Eski fotoğraflara bakmayı sürdürelim; fakat başımızı kaldırdığımızda gözümüz bugünün sokağına alışsın. Otuz yıl sonra birileri bizim bugünümüze de özlemle bakacak ve büyük ihtimalle onlar da yanılacak. Onlara devredebileceğimiz en dürüst miras, cilalanmış bir geçmiş değil, açık gözle tutulmuş bir bugün kaydıdır. Hafıza da seçicidir, evet; hiç değilse neyi seçtiğimizi bilerek seçelim.

Taş Plak

CAVİT ONARAN

İğne değince başlıyor şehir yeniden,
yetmiş sekiz devirde dönen bir akşam;
ses, çizilmiş yerinde takılıp duruyor,
bir kapının önünde unutulmuş adım gibi.

Kalabalığı duyuyorum kısılmış sesin altında:
bir vapur düdüğü, satıcının uzattığı hece,
karanlık avluda gülüşen çocuk sesleri —
hepsi bir plağın oyuğuna sığınmış.

Şehir de böyle çalınıyor işte, diyorum,
her dinleyişte biraz daha aşınarak;
en sevdiğimiz yerinden çizik alıyor önce,
sonra yalnız çizdiği hatırlıyoruz, şarkıyı değil.

Kaldırma iğneyi, sus deme geçmişe;
bırak dönsün kendi hızıyla, kendi tozuyla.
Ben pencereyi açıyorum: aşağıda birileri,
farkında olmadan yeni bir plak dolduruyor.

Geriye Kalan

Sayıyı kapatırken bir soru: şehirden ve şehri düşünen bir dergiden geriye ne kalır?

YAZAN: MUHSİN DEVELİ

Bir sayıyı kapatmak, uzun oturulmuş bir evden çıkmaya benziyor. Kapıda bir an duruyor insan; odalara son bir kez bakıyor, ışıkları söndürüyor, ama eşyaların yerini artık ezbere biliyor. Bu sayı boyunca şehri ve hafızayı konuştuk; şimdi kapı ağzındayız ve elimizde tek bir soru kaldı: Geriye ne kalır? Şehirden, insandan, hatta bu dergiden — geriye kalan nedir ve onu kim taşır?

Sayfalar boyunca şehir hep bir nesnenin içinden konuştu: bir taş plağın çizgiğinden, bir kapı numarasının emayesinden, yol kenarında unutulmuş bir menzil taşından. Nesneler, hafızanın en sessiz taşıyıcılarıdır; söz verilmeden emanet alırlar. Bir çeşme yalağındaki aşınma, oradan kaç yüzyıl su içildiğini bizden iyi bilir. Ama nesne tek başına konuşmaz; onu konuşturan, durup bakan biridir. Emanetin sırrı da burada: Taş, ancak birinin sorusuyla tanıklığa başlar.

Geriye kalan, çoğu zaman sandığımız gibi büyük yapılar değildir. Kubbeler ve kuleler ayakta kalır elbette; ama asıl kalıcı olan daha küçüktür ve bedenlerde saklanır. Bir yokuşu tırmanırken adımın kendiliğinden kısılması, çarşının kalabalığında omuzların aldığı o eski açı, bir sokağa sapmadan hemen önce hızlanan yürek — bunlar şehrin bize yazdığı, silinmesi en güç satırlardır. Şehir haritalarda değil, alışkanlıklarda arşivlenir. İnsan bir şehirden taşınabilir; ama yürüyüşü, o şehrin yürüyüşü olarak kalır.

Sonra kelimeler kalır. Sokak adları, artık kimsenin bilmediği bir zanaatı taşıyan çarşı isimleri, bir semtin adını soyadı gibi kuşanan aileler, yalnız o şehirde söylenen deyişler. Dil, şehrin en dayanıklı mahallesidir; yıkım oraya en son uğrar. Bir sokağın adı, sokağın kendisinden uzun yaşar ve bazen bütün bir hikâyeyi tek başına ayakta tutar. Bu yüzden bir şehri korumanın en ucuz ve en kalıcı yollarından biri, adlarını doğru söylemeye devam etmektir.

Ve insanlar kalır — daha doğrusu, insanların birbirine anlattıkları. Hafıza, tek kişilik bir oda değildir; anlatıldıkça yaşar, anlatılmadıkça tek kişiyle birlikte gömülür. Anlatmak, devretmektir. Ama bu sayıda yükselen o haklı itirazı da yanımıza alalım: Devrettiğimiz şey hiçbir zaman geçmişin kendisi değildir; seçilmiş, budanmış, bugüne göre yeniden kurulmuş bir anlatıdır. Bunu bilmek bizi anlatmaktan alıkoymasın; yalnızca anlatırken dürüst kılsın. En değerli miras, kusursuz bir hikâye değil, kusurunu saklamayan bir hikâyedir.

Peki bizden ne kalacak? Bu sorunun ürkütücü tarafı, cevabının bizim elimizde olmaması; teselli veren tarafı da aynı. Hangi fotoğrafın saklanacağına, hangi sokağın anlatılmaya değer bulunacağına biz karar veremeyeceğiz. Bizim elimizde olan tek şey, bugünün kaydını dürüst tutmak: Gördüğümüzü güzelleştirmeden yazmak, sevdiğimizi abartmadan sevmek, yıkılanı sessizce not etmek. Şehir bizden sonra da konuşacak; bize düşen, onun sözünü kesmeden, tutanağı temiz tutmaktır.

Bu sayı da böyle bir tutanak denemesiydi. İçinde ağıt da vardı, ağıta itiraz da; taş da vardı, taşı soran ses de. Kapıyı kapatıyoruz ama ışığı büsbütün söndürmüyoruz; çünkü hafıza dediğimiz şey bir depo değil, bir nöbet. Biri bakmayı bıraktığında değil, herkes bakmayı bıraktığında biter şehir.

Geriye, bakmayı sürdüren kalır.

Kapı Numarası

NESRİN TOYGAR

Yıkılan evden geriye bir sayı kaldı,
emaye, mavi, kenarları paslı: on yedi.
Sayı durdu da ev duramadı işte,
rakamlar taştan dayanıklı çıktı.

Kimin çocuğu ezberledi bu kapıyı,
hangi mektup buldu buraya kadar yolunu?
Posta artık gelmiyor; gelen yalnız
akşamları duvar dibinde uzayan bir gölge.

On yediyi cebimde taşıyorum diyelim —
hangi kapıya taksam açılır o ev?
Şehir yenilenir, sayılar boşa çıkar;
biri kalır avuçta: soğuk, mavi bir ağırlık.

Bu Sayının Yazarları

N

Neslihan Ağar

Bu sayının yazarlarından.

Enkaz Kaldırıldıktan Sonra

F

Feridun Taşan

Bu sayının yazarlarından.

Kurucu Niyet: Vakıf Medeniyeti ve
Şehrin Sürekliliği

Z

Zehra Ulucan

Bu sayının yazarlarından.

Levhaların Altında: Sokak Adlarının
Hafızası

K

Kenan Boyacıoğlu

Bu sayının yazarlarından.

Bir Çeşmenin Biyografisi

F

Feride Aksungur

Bu sayının yazarlarından.

Nostaljiye İtiraz — Hafıza da Seçicidir

C

Cavit Onaran

Bu sayının yazarlarından.

Taş Plak

M

Muhsin Develi

Bu sayının yazarlarından.

Geriye Kalan

N

Nesrin Toygar

Bu sayının yazarlarından.

Kapı Numarası

KÜNYE

MÜKTESEBAT

YAYIN

Müktesebat Aylık Fikir ve Kültür Dergisi · Sayı 1 · Temmuz 2026 · "Temmuz 2026"

YAYIN SAHİBİ

Müktesebat Yayın Kurulu

GENEL YAYIN YÖNETİMİ

Yayın Kurulu

TASARIM

Müktesebat Dergi Tasarım Sistemi (170×240 mm)

İLETİŞİM

muktesebat.com

TELİF

© 2026 Müktesebat. Bu sayıdaki eserlerin hakları yazarlarına aittir; izinsiz çoğaltılamaz.

— ◆ —

"Ad değişir, yokuř hatırlar."

SAYININ CÜMLEİ

— ◆ —

GELECEK SAYI · AĞUSTOS 2026

MUKTESEBAT.COM

Okumak, hatırlamaktır.

muktesebat.com